

HABERLERİN TEÂRUZU DURUMUNDA CA‘FERÎ
USÛLCÜLERİN BENİMSedikLERİ
TERCİH KAİDELERİ ÜZERİNE
MUKAYESELİ BİR İNCELEME
A COMPARATIVE INVESTIGATION ON THE PREFERENCE
RULES OF JAFARÎ METHDODOLOGISTS IN
CASE OF NEWS‘ CONFLICT

MUSTAFA TÜRKAN

[Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku ABD
PhD. Assistant Professor, Pamukkale University, Faculty of Theology,
Department of Islamic Law
mturkan@pau.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-8908-3230>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 28 Ağustos/August 2019 *Kabul Tarihi / Accepted:* 06 Aralık/December 2019

Yayın Tarihi / Published: 16 Aralık/December 2019 *Yayın Sezonu / Pub Date Season:* Aralık/December

Yıl / Year: 2019 *Sayı – Issue:* 47 *Sayfa / Pages:* 385-416

Atıf/Cite as: Türkan, Mustafa. “Haberlerin Teâruzı Durumunda Ca‘ferî Usûlcülerin Benimsedikleri Tercih Kaideleri Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme-A Comparative Investigation on the Preference Rules of Jafarî Methodologists in case of News‘ Conflict”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity* 47 (Aralık-December 2019): 385-416. <https://doi.org/10.17120/omuifd.612210>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Haberlerin Teâruz Durumunda Ca'ferî Usûlcülerin Benimsedikleri Tercih Kaideleri Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme

Öz: Ca'feriyye mezhebi içerisindeki iki gruptan birisi olan Usûliyye'ye göre mütevâtir haberler ilim ifade eder ve ameli muciptir. Fakat bu grup içerisinde zannî bilgi sağladığı belirtilen haber-i vâhidin delil değeri tartışmalıdır. Ca'feriyye'nin diğer grubu Ahbâriyye ise özellikle meşhur dört hadis kitabındaki tüm haberlerin sahih olduğu ve gereğince amel edilmesi gerektiği görüşündedir. Bununla birlikte her iki gruba mensup âlimler haberler arasında teâruzun vukuunu mümkün görürler. Usûlîler, haberler arasındaki teâruzun nasıl giderileceği hususunda ahbârîlere nazaran daha sistemli önerilerde bulunurlar. Buna göre haberler arasındaki teâruz; haberin metni, senedi, hükmü ve harici sebeplere göre değerlendirilerek giderilmeye çalışılır. Ahbârî âlim Esterabâdî'ye göre ise teâruzun imamların konuyla ilgili sözlerinden hareketle giderilmesi gerekir.

Anahtar Sözcükler: Fıkıh, Ca'feriyye Mezhebi, Usûliyye, Ahbâriyye, Teâruz, Tercih.

A Comparative Investigation on the Preference Rules of Jafarî Methodologists in case of News' Conflict

386

OMÜİFD

Abstract: According to Usûliya, one of the two groups in school of Jafariyah, mutawatir reports expresses knowledge and requires deed. But within this group, the evidence value of the wahid reports, which is said to provide uncertain information, is controversial. The other group of Jafariyah, Akhbâriya, believes that all the reports especially in the four famous hadith books are authentic and should be dealt with accordingly. However, the scholars of both groups see the occurrence of the conflict (teâruz) between the reports possible. Usûlîs make more systematic suggestions than Akhbârî scholars on how to overcome the conflicts between the reports. According to this, the conflicts between the reports are tried to eliminate by evaluating the text of the report, the sanad, its judgment and external reasons. According to the Akhbârî scholar Esterabâdî, conflict should be removed by means of Imams' words related to the subject.

Keywords: Fiqh, School of Jafariyah, Usûliya, Akhbâriya, Conflict, Preference.

Giriş

Ca'ferîlik, İmâmiyye Şîa'sının fıkıh mezhebidir. Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) İmâmiyye Şîası'nın fıkıhta imamı olduğu için bu grubun fıkıh ekolü onun adına nispetle anılır. Mezhep, Usûliyye ve Ahbâriyye şeklinde isimlendirilen iki gruptan oluşur. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere Usûliyye, İmâmiyye fıkıhının usûl kuralları üzerine inşa edilmesi gerektiği görüşündedir. Ahbâriyye ise usûlilere sünnîlerin peşinden gittikleri ve onlara özenerek imamlardan gelen haberleri terk etmek suretiyle sünnîlikten mülhem usûl inşa ettikleri gerekçesiyle tepki göstererek ortaya çıkan grubun adıdır. Dolayısıyla onlara göre her durumda imamlardan gelen haberlere dayanmak gerekir.¹

Usûliyye'ye göre Hz. Peygamber (sav) ya da imamlardan nakledilen rivayetlerin tamamı sahih değildir.² Ahbâriyye'ye göre ise Küleynî'nin (ö. 329/940-41) *el-Kâfi*, İbn Bâbeveyh'in (ö. 381/991) *Men lâ yahduruhü'l-fakîh*, Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) *el-İstibşâr fi ma'htülife mine'l-ahbâr* ve *Tehzîbü'l-ahkâm* isimli eserlerindeki hadislerin tamamı sahih olup, kesin bir

¹ Ahbâriyye'nin aslında Esterâbâdî ile ortaya çıkmadığı da iddia edilmektedir. Buna göre büyük gaybet öncesi dönemde Ca'ferîlikte hadislerle dayalı fıkıh tatbik edilmiştir. Fakat büyük gaybetle birlikte imamlardan haber alınamayınca ortaya çıkan problemlere cevap bulma adına Usûlîlik bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Esterâbâdî de Ahbârîliğin kökenlerini imamlar dönemine kadar götürmektedir. Gaybet-i kübradan sonraki dönemlerde Ca'ferîlik içerisinde Usûlîlik hâkim olunca; Esterâbâdî usûlilere tepki göstererek mezhebi kendi asıllarına yeniden irca etmeye çalışmıştır. Bu anlamda Esterâbâdî'nin yaptığı yeni bir grup oluşturmak değil klasik/pasif Ahbârîliği metodolojik Ahbârîliğe dönüştürmektir. Söz konusu değerlendirmeye ilgili ayrıntılı bilgi ve Ahbârî Usûlî mukayesesi için bk. Sefa Atik, *Sünnilîğin İzinde Caferî Fıkıh Usulünde Akıl* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 159-171. Fakat şu da unutulmamalıdır ki büyük gaybet öncesinde Ca'ferîlikte usûl bir ihtiyaç olarak görülmemekteydi. Problemlerin çözümü için imamların söz ve uygulamaları hüküm merciydi. Bu durum zaten mezhebin imâmet anlayışının bir tezahürüydü. Bu sebeple gaybet öncesi dönemde haberlere sarılma prensibini, metodolojik bir gruplaşma şeklinde değerlendirme kanaatimizce ihtiyatla karşılanmalıdır.

² Hayreddin Karaman, "Ca'feriyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7: 4-5.

şekilde imamların söz ve fiillerini ifade eder.³ Bununla birlikte her iki grup da haberler arasında teâruzun bulunabileceğini kabul eder ve kendi sistemlerine uygun biçimde müteâruz haberler arasında tercih kaideleri ortaya koyarlar. Bu çalışmada usûlîler ile ahbârîlerin haberlerin teâruzu durumuna yaklaşımları bir problem olarak ele alınıp teâruzu giderme yöntemleri tespit edilerek, bu konu çerçevesinde hem usûlîler kendi aralarında hem de usûlî ahbârî mukayesesi yapılmaya çalışılacaktır. Ayrıca yer yer dipnotlarda ca'ferîlerin görüşlerinin orijinalliğini test edebilmek adına sünnî usûlcülerin görüşlerine de atıfta bulunulacaktır. Fakat çalışma sünnî mezhepleri kapsamadığı için sünnî usûlcülerin görüşleri ayrıntıya girilmeden ve konuyla ilgili yapılmış çağdaş kaynaklardan verilecektir.

Usûlîlerden günümüze ulaşan ilk fıkıh usûlü kitabı, konuları oldukça özet bir şekilde ele alan Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022) *et-Tezkira bi usûli'l-fıkh* adlı eseridir. Daha sonra Şeyh Müfid'in öğrencisi Şerîf el-Murtazâ (ö. 436/1044), *ez-Zerî'a ilâ usûli's-şerî'a* adıyla ve Murtazâ'nın öğrencisi Ebû Ca'fer et-Tûsî *el-Udde fi usûli'l-fıkh* adıyla Ca'ferî fıkıh usulüne ait iki önemli eser telif etmişlerdir. Bu kitaplar iki asır kadar usûl sahasındaki ihtiyaca cevap vermiş ve medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Daha sonra gelen ve yine Tûsî ekolüne mensup olan Muhakkık el-Hillî'nin (ö. 676/1277) *el-Me'âric fi usûli'l-fıkh*'ı ile öğrencisi İbnü'l-Mutahhar el-Hillî (Allâme Hillî)'nin (ö. 726/1325) *Tehzîbü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl, Mebâdii'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl, Nihâyetü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl* adlı eserleri derli toplu ve kullanışlı oldukları için önceki iki kitabın yerini almıştır. Bundan sonra zamanımıza kadar yazılan eserler, usûl ilmine önemli bir katkıda bulunmamış, ancak konuları yeni baştan tertip edip daha anlaşılır hale getirme

³ Ahbârîliğin imamı kabul edilen Esterâbâdî, zikredilen dört kitaptaki haberlerin Allah'ın vakıyyla ilgili hükmüne dair kesin bilgi sağladığını belirtir. Onun belirttiğine göre bu kitaplardaki haberlerin sıhhatine dair yedi karine bulunmaktadır. Muhammed Emîn Esterâbâdî, *el-Fevâidü'l-Medeniyye (eş-Şevâhidü'l-Mekkiyye ile birlikte)*, thk. er-Rahmetî el-Erâkî (Kum: Müessesetü Neşri'l-İslâmî, 1424), 175-178.

işlevi üstlenmiştir.⁴ Bu nedenle çalışmada daha ziyade yukarıda isimleri zikredilen müelliflerin usûl eserlerine atıfta bulunulacak fakat yer yer sonraki çalışmalara da müracaat edilecektir. Ahbâriyye'de ise haberlerin dışında bir yönteme dayanılarak istidlalde bulunmak reddedildiği için fıkıh usûlüyle ilgili bir eser telif edilmemiş, bilakis grubun kurucusu kabul edilen⁵ Muhammed Emîn el-Esterâbâdî (ö. 1033/1624) tarafından problemlerin çözümünde fıkıh usûlüne ihtiyaç bulunmadığını ispatlamak üzere⁶ *el-Fevâidü'l-Medeniyye* isimli eser telif edilmiştir. Dolayısıyla çalışmanın ahbârîlere ayrılan kısmında ilgili esere müracaat edilecektir.

Ahbârîler, kendi meşhur kitaplarındaki haberlerin tamamını sahih kabul edip bunların kesin ilim ifade ettiğini belirttikleri için⁷ elbette onlara göre haberlerin sıhhati ve amel değeri ile ilgili bir tartışma bulunmamaktadır. Bu sebeple çalışmada usûlî âlimlerin haberlerle ilgili tartışmalarına özet bir halde yer verilip ardından asıl konumuz olan teâruz ve tercihle ilgili grupların yaklaşımları ele alınacaktır.

⁴ Karaman, "Ca'feriyye", 7: 5.

⁵ Metin Yurdağür, "Ahbâriyye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 1: 490.

⁶ Esterâbâdî, daha eserinin başında hamdele ve salveleden sonra şu ifadelere yer vererek sünnîlerin ve usûlîlerin fıkıh usûlüne dair yazdıkları eserlerin Hz. Peygamber ve imamların hadislerine aykırı olduğunu dile getirir: "Bundan sonra derim ki; ben iki usul ilmimi büyük üstadlarından okudum ve bu iki ilmin hakikatlerini ve inceliklerini kaovadım. Aynı zamanda tahir atereden [ehl-i beyt] nakledilen hadisleri ezberledim. Benim kendilerinden hadis aldığım ravilerin hepsi bu hadislerin hakikatlerini bildikleri gibi bunların inceliklerine de ulaşmış kişilerdir. Yine ashabımızın önde giden fakihlerinden fıkıh ilmimi de elde ettim. Bu hadislere âmmenin ve hâssanın kitaplarında yazılı olan usul kurallarını ve fıkhi-ictihadi meseleleri arzettim. Bir de ne görevim usûlün kaidelerinin ve fıkhi-ictihadi meselelerin peygamberin ve imanların mütevatir hadislerine sayısız bir şekilde muhalif örnekleri bulunmaktadır." Esterâbâdî, *Fevâidü'l-Medeniyye*, 27-28.

⁷ Esterâbâdî, meşhur dört kitaptaki haberlerin tamamının sahih olduğunu ve ilim ifade ettiğini ispatlamak üzere kitabında bir fasıl açarak konuyu incelemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Esterâbâdî, *Fevâidü'l-Medeniyye*, 371-394.

1. Ca'ferî-USûlî Âlimlerin Görüşleri Ekseninde Haber

Ca'ferî-usûlî âlimler, haberi mahiyeti açısından doğruya veya yanlışla ihtimali bulunan söz şeklinde tarif ederler.⁸ Buna göre şayet Hz. Peygamber'den (sav) ya da imamlardan nakledilen haber, tevatür şartlarını taşıyorsa; onlar bu haberin doğruluğu, ilim ifade edeceği ve bu tür haberlerle amel edilmesi gerektiği hususunda ittifak halindedirler. Şu kadarı var ki mütevâtir haberin sağladığı bilginin zarûrî mi yoksa kesbî mi olduğu meselesi usûlîler arasında tartışmalıdır.⁹

Haber-i vâhidle ilgili ise usûlîler, haberin ifade ettiği bilginin derecesi ve delil değeri üzerinden ihtilafa düşmüşler ve aralarında iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Usûliyye'de mütekaddimun döneminin en önemli isimlerinden Şeyh Müfîd, haber-i vâhidi doğruluğunu teyit eden bir karîne, akli bir delil, örften bir şahit ve muhalefet edilmeyen icmâ' gibi delillerden birinin muvafakatiyle hüccet kabul eder. Fakat o, söz konusu delillerle desteklenmeyen haber-i vâhidin hüccet olmadığını, ilim ve ameli gerektirmediğini belirtir.¹⁰ Şerif Murtazâ'ya göre de haber-i vâhid ilim ifade etmez. Ancak râvîsi âdil olduğunda zann-ı galibe götürür.¹¹ Ona göre aklen haber-i vâhidle amel mümkün olsa da şeriatı vaki olmamıştır.¹² Müteahhirun dönemi âlimlerinden İbn Berrâc (ö. 481/1088), İbn Zehre ö. 585/1189) ve İbn

⁸ Alemü'l-hüdâ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî Seyyid Şerif Murtazâ, *ez-Zerî'a ilâ usûli's-şerî'a*, thk. Ebü'l-Kâsım Gürcî (Beyrut: Müessesetü Âli Beyt, 1348), 2: 477; Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî Tûsî, *el-Udde fi usûli'l-fıkh*, thk. Muhammed Mehdî Necef (Beyrut: Müessesetü Âli Beyt, ts.), 1: 230; Ebü'l-Kâsım Necmüddîn Ca'fer b. el-Hasen b. Ebî Zekeriyâ Yahyâ el-Hüzelî Muhakkık Hillî, *el-Me'âric fi usûli'l-fıkh*, thk. Muhammed Hüseyin er-Rızavî (Kum: Müessesetü Âli Beyt, 1409), 137.

⁹ İlgili tartışmanın ayrıntıları için bk. Seyyid Şerif Murtazâ, *Zerî'a*, 2: 482 vd.; Tûsî, *Udde*, 1: 243 vd.; Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 138-139; Cemâlüddîn el-Hasan (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar el-Hillî Allâme Hillî, *Mebâdîü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*, thk. Abdü'l-Hüseyn Muhammed Ali el-Bakkâl (Kum: Mektebetü'l-İ'lâmi'l-İslâmi, 1404), 199-200.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî Şeyh Müfîd, *et-Tezkira bi usûli'l-fıkh*, thk. Şeyh Mehdî necef (Beyrut: Dâru'l-Müfîd, 1993), 7-8, 44-45.

¹¹ Seyyid Şerif Murtazâ, *Zerî'a*, 2: 517.

¹² Seyyid Şerif Murtazâ, *Zerî'a*, 2: 519.

İdrîs el-Hillî¹³ (ö. 597/1200) de haber-i vâhidle ameli kabul etmez. Fakat mütekaddimundan Şeyh Tûsî başta olmak üzere müteahhirun Ca'ferî usûlîlerin çoğunluğu¹⁴ gerekli şartlar sağlandığında haber-i vâhidle amel edileceğini belirtirler.¹⁵

Tûsî'ye göre¹⁶ şayet haber-i vâhid imâmî râvîler vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ya da imamlardan birine isnat edilerek gelmişse; o haberle amel edilir. Şu kadarı var ki râvînin rivayetinde ta'n edilmemiş ve güvenilir olması gerekir. Ayrıca haberin içeriğinin sahih olduğuna dair de herhangi bir karîne bulunmamalıdır. Zira haberin sıhhatiyle ilgili bir karîne varsa; karine, haber-i vâhidten daha kuvvetli olduğu için meseleyle ilgili haber-i vâhid değil karîne esas alınır.¹⁷ Karîne sayesinde haberin sahibine aidiyeti değil, fakat içeriği ilim ifade eder hale gelir. Dolayısıyla Tûsî'nin "*Haber-i vâhidin muhtevasının lehinde karîne bulunmamalı!*" şeklindeki kaydından onun karîneyle desteklenen haberi mütevatir seviyesinde gördüğü ve artık o haberle ameli vacip olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed İbn İdrîs Hillî, *es-Serâirü'l-hâvî li-tahrîri'l-fetâvî*, thk. Komisyon (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1410), 1: 47.

¹⁴ Fâzıl Tûnî, Allâme Hillî'ye kadar hiç bir şîî âlimin karinelerden bağımsız mutlak haber-i vâhidin hücciyetini kabul etmediğini belirtir. Abdullah b. Muhammed el-Bişrevî el-Horasânî Fâzıl Tûnî, *el-Vâfiye fi usûli'l-fıkh*, thk. Seyyid Muhammed Hüseyin er-Rızavî el-Keşmîrî (Kum: Mecma'u'l-Fikri'l-İslâmî, 1412), 158 Fakat bizim tespitlerimize göre en azından Şeyh Tûsî ve Muhakkık Hillî, Allâme'den önce karinelerden bağımsız da olsa haber-i vâhidin hücciyetini kabul etmişlerdir. Hatta Tûsî, haber-i vâhidin kabulü için karinelerden bağımsız olmasını şart koşar. Zira ona göre haberi destekleyen karinenin bulunması o haberi mütevatir seviyesine yükseltir. Mamafih Tûsî ve Muhakkık'a göre de göre mutlak haber-i vâhidle amel edilmesi caizdir.

¹⁵ Bahâüddîn Muhammed b. Hüseyin b. Abdissamed Şeyh Bahâî Âmilî, *Zübdetü'l-usûl*, thk. Fâris Hüseyin Kerîm (b.y.: y.y., 1423), 91. Bekir Kuzudişli Şeyh Müfid'in de haber-i vâhidle ameli kabul etmediğini belirtir. bk. Bekir Kuzudişli, *Şia ve Hadis Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnad* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 378. Fakat yukarıda Müfid'in *Tezkira* isimli kitabından da naklettiğimiz üzere o, karinelerle desteklenen haber-i vâhidin hücciyetini kabul eder.

¹⁶ Tûsî'nin haberi vâhidle birlikte diğer delillere bakışı ve eserinde sünnilerle yaptığı tartışma için bk. Abdullah Kahraman, "Sünnî-Şîî Usûl Polemiği (Tûsî Örneği)", *Marife* 7/3 (2005): 213-232.

¹⁷ Tûsî, *Udde*, 1: 337.

karîneler ise akıl, kitabın zâhiri, kat'î sünnet, müslümanların icmâ'ı ve tai-fenin¹⁸ (İmâmiyye) icmâ'ıdır.¹⁹ Tûsî haber-i vâhidle amelîn cevazı husu-sunda fırka-i muhikkanın (İmâmiyye) icmâ'ının bulunduğunu da belirtir.²⁰

Muhakkık Hillî'ye göre haber-i vâhidle amel edilmesi maslahat gereği câizdir.²¹ Ona göre bir râvînin haberiyle amel edilebilmesi için onun mü-min, âdil, âkil, bâliğ, nesebi bilinen, imâmî ve zapt ehli olması gerekir.²² Muhakkık Hillî, Tûsî gibi râvînin İmâmiyye'den olmasına özel vurgu ya-par ve İmâmiyye'den bir râvînin fıska nitelenmemesi şartıyla âdil olmasa bile rivayetiyle amel edileceğini belirtir.²³ Allâme Hillî'ye göre de haber-i vâhid ilim ifade etmemekle birlikte şeriatta hüccettir.²⁴ Görüldüğü üzere usûlî âlimlerin çoğunluğu haber-i vâhidin zannî bilgiye götürdüğünü ka-bul etmekle birlikte bu tür haberlerle amel edilebileceğini savunur.²⁵

Tûsî, akıl ve şer'in haber-i vâhidle amelî câiz görmesi halinde âmme-nin (ehl-i sünnet)²⁶ hadis râvîlerinden gelen haberlerle niçin amel edileme-yeceği şeklinde gelebilecek muhtemel bir soruyu şöyle cevaplar: "*Haber-i vâhidle amel şer'î bir delil(den kaynaklanıyorsa) o zaman onu şer'in*

¹⁸ Ca'ferî usûlcüler, eserlerinde taife ve fırka-i muhikka tabirleriyle muhtemelen kendilerini kastetmektedirler.

¹⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî Tûsî, *el-İstibşâr fî ma'htülîfe mine'l-aḥbâr*, thk. Seyyid Hasan el-Mûsevî el-Horasân (Tahran: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1363), 1: 3-4; Muhakkık Hillî de haber-i vahidin doğruluğunun akıl, kitabın nassı, kat'î sünnet ve icmâ'î karineleri vasıtasıyla sağlanacağını belirtir. bk. Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 148.

²⁰ Tûsî, *Udde*, 1: 337, 339.

²¹ Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 141.

²² Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 149-151.

²³ Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 151.

²⁴ Allâme Hillî, *Mebâdîü'l-vüṣûl*, 203-204; a.mlf., *Tehzîbü'l-vüṣûl ilâ 'ilmi'l-uṣûl*, thk. Seyyid Muhammed Hüseyin er-Rızavî el-Keşmîrî (London: Müessesetü'l-İmâm Ali, 2001), 229.

²⁵ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Şeyh Bahâî Âmilî, *Zübdetü'l-uṣûl*, 91 vd.; Fâzıl Tûnî, *Vâfiye*, 159-165.

²⁶ İslam hukuk tarihinde ortaya çıkan gruplar kendilerini diğerlerinden ayırmak için özel kavramlar kullanmışlardır. Bu anlamda erken dönemlerden itibaren imâmî âlimler, ehl-i sünnet için âmme kavramını kullanırken; İmâmiyye Şiâ'sını ifade etmek için Hâssa kavramını kullanmışlardır. Bekir Kuzudişli, *Şia ve Hadis*, 49-50.

*kararlaştırdığı şekilde kullanmak gereklidir. Şer' ise özel bir tâifenin rivayet ettikleriyle amel edilmesini öngörür. Bizim bu durumu başka bir taifeye taşıma hakkımız yoktur. Yine bizim âdil râvînin rivayetini fâsık râvînin rivayetine eklemleme hakkımız da yoktur. Akıl, haber-i vâhidle ameli mümkün görmüş olsa da haber-i vâhidle amel edilebilmesinin şartı olarak râvînin âdil olması gerektiği hususunda ihtilafsız icmâ' edilmiştir. Hakka muhalif olanlardan kendisine haber isnad edilen her bir râvînin adaleti sabit olmadığı gibi bilakis fısık sabittir. Bu sebeple onun (âmmenin râvîlerinin) haberiyle amel etmek (şer'an da aklen de) câiz değildir."*²⁷

Görüldüğü üzere Tûsî, haber-i vâhidle amel edilebilmesi için râvînin adâlet vasfına vurgu yapmaktadır. O, eserin ilerleyen kısımlarında râvînin adâlet durumuyla ilgili ayrıntılı bilgilere yer vererek âmmeden olan ya da imâmî olduğu halde itikatta hata eden râvîlerin rivayetleriyle bazı şartlar çerçevesinde amel edilmesine kapı aralar. Buna göre râvînin adâlet vasfını elde edebilmesi için hakka inanmış, dinde basiret sahibi ve güvenilir, yalandan kaçınan ve rivayetlerinde yalan töhmeti taşımayan birisi olması gerekir. Şayet râvî İmâmîyye'nin asıllarına inanma hususunda muhalif birisi olup bununla birlikte imamlardan nakilde bulunmuşsa rivayetine bakılır. Güvenilir yollardan gelen bir rivayet, bu râvînin nakline muhalifse mezhepten olmayan kişinin rivayeti terk edilir. Fakat bu râvînin rivayetini terk etmeyi gerektiren başka güvenilir bir rivayet yok, aksine ona muvafık rivayet varsa bu rivayetle amel edilmelidir. Diğer yandan İmâmîyye'nin bu habere muvafık veya muhalif herhangi bir rivayeti ve kavli bulunmuyorsa, aynı şekilde muhalif râvînin haberiyle amel edilmelidir. Zira Ca'fer-i Sâdık'tan "Size bir mesele arz olunur da bizden birinin rivayet ettiği bir hüküm bulamazsanız onların Ali'den rivayet ettiklerine bakın ve onunla amel edin." şeklinde bir haber nakledilmiştir.²⁸ Nitekim Tûsî,

²⁷ Tûsî, *Udde*, 1: 341-342.

²⁸ Tûsî, *Udde*, 1: 379 Tûsî'nin eserine yapılan haşiyede yukarıdaki rivayetteki "bizden biri" ifadesinin sika ravilere, "onların" ifadesinin de ehl-i sünnete işaret ettiği belirtilmiştir. Çünkü Hz. Ali'den gelen rivayetlerin çoğunu sünnî raviler, imamlardan gelen rivayetleri ise şii raviler yapmıştır. bk. Halil b. el-Gâzî el-Kazvîni, *Haşiye*, 1:379-380.

İmâmiyye'nin Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810), Gıyâs İbn Kellûb, Nuh b. Dirâc ve Sekûnî gibi âmmeye mensup bazılarının rivayetleriyle amel ettiğini belirtir.²⁹

Râvî, şayet Fetahiyye³⁰, Vâkîfe³¹, Nâvûsiyye³² gibi itikatta hata eden şîi gruplardan birine mensupsa rivayete bakılır. Haber, bir karîne ile desteklenmişse ya da güvenilir yollarla gelen başka bir rivayete muvafık ise o haberle amel edilir. Buna mukabil güvenilir yollarla gelen başka bir rivayet bu habere muhalif ise haber terk edilir. Yine İmâmiyye'nin habere muvafakat ya da muhalefet ettiğine dair bir bilgi bulunmuyorsa haberle amel edilmelidir. Nitekim İmâmiyye, Abdullah b. Bükeyr, Semmâa b. Mihrân, Ali b. Ebî Hamza ve Osman b. Îsâ gibi itikatta hata eden diğer şîi gruplara mensup râvîlerin rivayetleriyle amelde bulunmuştur.³³ Görüldüğü üzere Tûsî, gerek sünnî gerekse kendilerinden olmayan diğer şîi grupların rivayetleriyle ancak kendi görüşlerine muhalif olmaması şartıyla amel edilebileceğini belirtmektedir. Muhakkık Hillî ise böyle durumlarda "*Fâsığın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.*" (el-Hucurât, 49/6) ayeti kapsamında araştırma yapılması gerektiğini belirtir. Ayrıca o, Şîa'nın yukarıda isimleri verilen râvîlerin haberleriyle amel ettiğini bilmediğini belirtir.³⁴

394
OMÜİFD

²⁹ Tûsî, *el-'Udde*, 1: 380.

³⁰ Ca'fer es-Sâdık'tan sonra imâmetin oğlu Abdullah el-Eftah'a intikal ettiğini kabul eden bu sebeple Eftahiyye ve reisleri Ammar b. Musa'ya nispetle de Ammariyye diye anılan şîi grup. Mustafa Öz, "İmâmiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22: 208.

³¹ İmanın gerçekte ölmeyip tekrar dünyaya döneceğini ileri sürerek bir sonraki imamın imâmetini kabul etmeyen Şîi gruplarına verilen ad. Öz, "İmâmiyye", 22: 208.

³² Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünden sonra, onun hayatta bulunduğunu ve ortaya çıkıp dünyaya hâkim olacağını iddia eden Basralı Nâvûs isimli şahsın mensuplarına verilen ad. Öz, "İmâmiyye", 22: 208.

³³ Tûsî, *Udde*, 1: 380-381.

³⁴ Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 149.

Râvînin gulâtta olması, yalancılıkla itham edilmesi ya da zayıf kabul edilmesi gibi bir sebeple cerh edilmesi halinde ise, şayet onun cerh edilmeden önceki istikamet zamanları biliniyorsa o zamanlardaki rivayetlerine itibar edilir. Râvînin cerh edildiği dönemdeki rivayetleri ise terk edilir. Nitekim İmâmiyye, Ebü'l-Hattâb Muhammed İbn Ebî Zeyneb (ö. 143/760?), Ahmed b. Hilal el-Abartâî, İbn Ebî Azâkir gibi râvîlerin istikamet halindeyken rivayet ettikleri haberlerle amel etmiştir. Şayet söz konusu nitelikteki râvîlerin istikamet hali dışındayken rivayet ettikleri haberler başka delillerle desteklenirse, o haberlerle amel etmek gerekir. Fakat onların rivayetine şahitlik edecek haber yoksa tevakkuf edilmelidir. Bu sebeple birçok haberle amel edilmeyip tevakkuf edilmiştir.³⁵

Râvî bazı fiillerinde hatalı olsa yahut fıskâ düşse de rivayetinde güvenilir olup hata ve fısktan sakınıyorsa rivayet açısından gerekli adâlet vasıflarını taşıdığı için şahitliğin aksine onun haberinin reddedilmesi gerekmiyip bilakis rivayetleriyle amel edilmesi câizdir. Nitekim İmâmiyye, bu şekildeki râvîlerin haberleriyle amel etmiştir.³⁶ Muhakkık Hillî, İmâmiyye'nin bu tip haberlerle amel ettiğini kabul etmez. Amel etmiş olsalar da özel durumlara ilişkin olarak amel etmiş olabileceklerini dolayısıyla İmâmiyye'nin her durumda böyle bir ilkeye mensup olduğu gibi bir genellemenin yapılamayacağını belirtir. Çünkü bir kişinin hem fâsık olması hem de rivayetinde yalandan sakınması uzak bir ihtimaldir.³⁷

2. Kavramsal Çerçeve ve Genel İlkeler

Sözlükte ters düşmek, çatışmak gibi anlamları bulunan teâruz kelimesi, fıkıh usûlünde eşit değerdeki iki delilin birbirinin hükmünü engelleyecek biçimde karşı karşıya gelmesi anlamında kullanılır.³⁸ Diğer bir ifadeyle

³⁵ Tûsî, *Udde*, 1: 381-382.

³⁶ Tûsî, *Udde*, 1: 382.

³⁷ Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 149.

³⁸ Şükrü Özen, "Teâruz", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40: 208.

teâruz, birbirine zıt iki veya daha fazla delil arasında kalıp hangisiyle amel edileceği ve delillerin arasının nasıl te'lîf edileceği hususunda kararsız kalma halidir.³⁹ Haberler arasında teâruzdan söz edilebilmesi için zat bakımından aralarında eşitliğin bulunması gerekir. Eğer âhad haberin mütevâtir karşısındaki durumunda olduğu gibi zat bakımından eşitlik yoksa; bu haberler arasındaki çatışma durumuna teâruz denilmez.⁴⁰ Yani teâruzdan söz edebilmek için mütevâtirle mütevâtir, âhadla âhad arasındaki çatışmada olduğu gibi haberlerin zat itibarıyla birbirine denk, vasıf ve/veya anlam bakımından ise farklı olmaları gerekir.

Haberler arasındaki teâruzun özellikle teâdül ve tercih kavramlarıyla yakın ilişkisi bulunmaktadır. Buna göre haberlerin teâruzu iki şekilde ortaya çıkar. Birinci durumda birbirinin hükmünü nefyeden haberler arasında râvînin adâleti, rivayetin şöreti ve kitaba muvafakatı gibi tercihi gerektirecek bir üstünlük bulunmamakta, bilakis haberlerin vasıfları arasında eşitlik söz konusu olmaktadır. İşte vasıflardaki bu eşitliğe teâdül denilir. Eşit vasıflara sahip haberlere ise müteâdil/denk haberler denilir. İkinci durumda ise birbirinin hükmünü nefyeden haberlerden birinin râvîlerinin adâlet bakımından daha üstün olması, sayılarının daha fazla olması ve haberlerden birinin kitabın zâhirine daha uygun olması gibi haberler arasında üstünlük vasfı bulunabilir. Böyle bir durumda haberler arasındaki üstünlük vasfına bağlı olarak teâruzu gidermeye, haberlerden birinin ağır basması (tereccüh) manasında tercih ismi verilir. Üstünlük vasfını haiz habere râcih mukabilindeki habere ise mercüh denilir.⁴¹

Usûlî âlimlerin çoğunluğu, eserlerinde hangi deliller arasında teâruzun mümkün olduğu ve teâruz durumunda cem, nesh, tercih, tevakkuf ve tesâkut yöntemlerinden hangilerinin benimsenip kendi aralarında nasıl

³⁹ Mîrzâ Ali Meşkinî, *İştîlâhâtü'l-uşûl ve mu'zamü ebhâsîhâ*, 5. Bs (Kum: Defteru Neşri'l-Hâdî, 1413), 112.

⁴⁰ Şükrü Özen, "Tercih", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40: 484-485.

⁴¹ Meşkinî, *İştîlâhât*, 111.

tertip edileceği ile ilgili bir tartışmaya girmeden doğrudan müteâruz haberler arasında uygulanması gereken tercih kaidelerine değinmişlerdir.⁴² Bununla birlikte Allâme Hillî konuyla ilgili ilkeler vaz etmiş, Fâzıl Tûnî ise sadece haberler arasında değil diğer deliller arasında da bulunması muhtemel teâruz şekillerine değinmiştir. Bu sebeple öncelikle ismi zikredilen müelliflerin mülahazalarına yer verilip daha sonra usûflerin benimsedikleri tercih kaidelerine geçilecektir.

Allâme Hillî, kat'î delillerin teâruzunun mümkün olmayacağını belirtir. Onun belirttiğine göre zannî deliller arasındaki teâruzun imkânı meselesinde ise iki görüş bulunmaktadır. Zannî deliller arasında teâruzun olabileceğini savunanlar, âdil iki râvînin hükümlerinin birbirini nefyettiği ve birinin tercihe medar olmayacağı müteâruz iki haber nakletmesinin mümkün olduğunu gerekçe göstererek bu görüşü benimserler. Diğer gruba göre ise bir fiilin mubah ve mahzur olduğu hususunda birbiriyle teâruz eden iki delil söz konusu olursa ikisiyle amel etmek de etmemek de muhaldir. Çünkü tercih durumunda herhangi bir haberin sahih olduğu yönünde tayinde bulunarak onun hükmüyle amel etmek söz konusu olacaktır ki bu da tercih min gayri müreccih (tercihte bulunmayı gerektiren bir sebep olmadan tercihte bulunmak) gerektirir. Tayinde bulunulmadan amel ise zaten bâtıldır. Zira mükellef ameli yapmak ile yapmamak arasında muhayyer bırakıldığında; aslında ona amelde bulunmamanın da yolu açılmış olur. Bu durumda ise zımnen de olsa ibâha delili tercih edilmiş olur. Allâme Hillî bu bilgileri zikrettikten sonra zannî deliller arasında teâruz mümkün gören birinci görüşün daha kuvvetli olduğunu belirtir. Onun belirtmesine göre ikinci grubun mükellefin muhayyer bırakılması halinde

⁴² Sünnî usûlcülerden hanefilere göre deliller arasındaki teâruz, nesh, tercih, cem ve tevfiik, tesâkut sıralamasına göre giderilmeye çalışılırken; diğer sünnî usûlcülere göre cem ve tevfiik, tercih, nesh, tesâkut tertibine riayet edilerek giderilmeye çalışılır. Abdurrahman Haçkalı, "Şer'î Delillerin Teâruzunu", *Fıkıh Usûlü*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 505. Ayrıca bk. Enbiya Yıldırım, "Hadislerin Teâruzunda Âmidî'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri", *Uluslararası Seyfuddîn Âmidî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ahmet Erkol v.dğr. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009), 518-519.

aslında ibâha delilinin tercih edilmiş olacağı yönündeki mütalaaları yanlışır. Zira mükellef mubah kılan ve yasaklayan iki delil arasında muhayyer bırakıldığında; o, birinci delili aldığıında ibâhayı, ikinciye aldığıında tahrimi esas almıştır. Yani muhayyerlik durumunda her zaman ibâha delilinin esas alınması gerektiği görüşü doğru değildir. Ona göre ikinci grubun gerekçesi doğru olmadığı için zannî deliller arasında teâruzun vukuu mümkündür.⁴³

Allâme Hillî haberler arasındaki teâdül ve teâruzu ayrı ayrı değerlendirdir. Buna göre haberler arasında teâdül (eşitlik) söz konusu olduğunda birisinin tercih edilmesi gerekir. Böyle bir durumda tahyir ya da tevakkuf görüşünde olanlar da bulunmakla birlikte Allâme Hillî, sahabe delillerin eşitliği halinde tercihte bulunulacağı hususunda icmâ'larının olduğunu belirterek tercihin asıl olduğunu zikreder. Sözelimi sahabe haber değeri bakımında eşit oldukları halde, Hz. Aişe'nin "iltikâu'l-hitâneyn" durumunda guslün gerekli olduğu yönündeki rivayetini "*Su ancak sudan dolaydır.*" hadisine takdim etmiştir. Şayet böyle bir tercihte bulunulmazsa râcih yerine mercûhla amel etmek söz konusu olabilir ki bu akla uygun değildir.⁴⁴

Allâme Hillî'ye göre müteâruz iki haberin ikisiyle de bir şekilde amel etme imkânı varsa ikisiyle de amel etmek (cem) ikisini de iptal etmekten (tesâkut) yeğdir.⁴⁵ O, ikisi de kat'î olan müteâruz haberlerin umumluk veya hususluk açısından eşit olmaları halinde, vürud tarihleri de biliniyorsa tarih bakımından sonra olanın nâsih kabul edileceğini belirtir. Kat'î haberlerin vürud tarihleri bilinmiyorsa iki haber de düşer (tesâkut) ve üçüncü bir delil arayışına girilir. Haberlerin ikisi de zannî olup vürud tarihleri biliniyorsa, sonra varid olan nâsihtir. Zannî haberlerin vürud tarihleri birbirine

⁴³ Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vüşûl*, 230-231; Şeyh Bahâî Âmilî de kat'î deliller arasında iki zıttın bir araya gelemeyeceğini belirterek teâruzu mümkün görmez. Şeyh Bahâî Âmilî, *Zübde*, 169.

⁴⁴ Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vüşûl*, 231-232; a.mlf., *Tehzîbü'l-vüşûl*, 277.

⁴⁵ Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vüşûl*, 232; a.mlf., *Tehzîbü'l-vüşûl*, 278.

yakın ise ya da bilinmiyorsa tercihte bulunulmalıdır. Eğer vürud tarihleri eşit ise o zaman muhayyerlik asıldır. Haberlerden biri kat'î diğeri zannî olduğunda ise kat'î haber sonra gelmişse nâsîh kabul edilir. Kat'î haberin sonra gelmemesi durumunda da yine kat'î olanla amel edilmelidir. İki haber de kat'îlik ya da zannîlik açısından eşit iseler; Allâme Hillî'ye göre vürud tarihi sonra gelen has haberin vürud tarihi önce olan âmm haberi nes-hettiği kabul edilmelidir.⁴⁶

Fâzıl Tûnî ise konuyu daha sistemli inceler. Onun belirttiğine göre teâruz ya naklî deliller arasında ya aklî deliller arasında yahut da naklî ve aklî deliller arasında olabilir. Buna göre; ayetler arasında veya ayet ile mü-tevâtir sünnet arasında teâruz olduğunda delillerden biri âmm veya mut-lak diğeri hass ya da mukayyed ise âmm, tahsis; mutlak ise takyîd edilir. Şayet böyle bir durum yoksa delillerin nüzul/vürud tarihleri biliniyorsa sonra gelen delil nâsîh kabul edilir. Nüzul/vürud tarihi bilinmiyorsa tevak-kuf ya da tahyir görüşünün esas alınması gerekir. Böyle bir durumda imamlardan meseleyi açıklığa kavuşturan bir söz rivayet edilmişse; o riva-yete göre amel etmek, rivayet yoksa da tevakkuf etmek ihtiyata uygun olandır. Fakat imamın sözü açıkça kitaba muhalif ise imamın o sözü tak-ıyye sebebiyle söylemiş olabileceği ihtimalinden dolayı kitabın takdim edilmesi gerekir. Kitapla haber-i vâhid arasındaki teâruz durumunda ise ikisiyle de amel imkânı (cem) varsa amel edilir yoksa kitap takdim edilir. Fakat imamlar dışında başka kimsenin bilemeyeceği bir hususta imamlar-dan gelen haber-i vâhidle kitap arasında teâruz bulunursa haber-i vâhidin kitaba takdim edilmesi gerekir. Fâzıl Tûnî'nin sadece imamların bilebile-ceği özel durumlarda onların sözlerini kitabın dahi önüne geçirme gayreti, İmâmiyye'de imamın otoritesinin ve masumiyetine olan inancın hangi bo-yutta olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Kitapla istishap ara-sındaki teâruz halinde ise kitap takdim edilir.⁴⁷ Haber-i vâhidler arasındaki

⁴⁶ Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vüşûl*, 233; a.mlf., *Tehzîbü'l-vüşûl*, 278.

⁴⁷ Fâzıl Tûnî, *Vâfiye*, 321-322.

teâruz durumunda rivayetin metnine, senedine, vürud vaktine, metnin delâlet ettiği hükme (medlûl) ve harici bir sebebe göre tercihte bulunulur.⁴⁸

3. Usûlilere Göre Müteâruz Haberler Arasında Tercih Kaideleri

Usûlilere göre haberler arasında teâruzu giderme hususunda haberin delâleti ve sübûtu ile ilgili bir kısım şartlar ileri sürülmüştür.

3.1. Haberin Metniyle İlgili Tercih Kaideleri

İki haberden biri kitaba veya kat'î sünnete muvafık, diğeri ikisine de muhalif ise muvafık haberle amel edilip diğerininki terk edilmesi vaciptir. Yine iki haberden biri fırka-i muhikka'nın icmâ'ına muvafık olup diğeri muhalif ise muvafık haberin alınıp diğerininki atılması vaciptir.⁴⁹ Çünkü kitap, sünnet ve icmâ'ın her biri zaten hüccet olduğu için bunların içeriğine muvafık olan haber de hüccettir. Ayrıca kitap, sünnet ve icmâ'a aykırı olan haber, başka bir habere muâruz olmasa da onunla amel edilmez.⁵⁰ Fakat yukarıda da belirtildiği üzere Fâzıl Tûnî, kitapla ilgili sadece imamların bilebileceği hususlarda kitaba aykırı gelen haber-i vâhidin kabul edilmesi gerektiğini belirtir.⁵¹

Müteâruz haberlerden biri, hükmü birçok yönden tekit ediyorsa bu haber tercihe şayandır. Sözelimi namaz vakti girdikten sonra sefere çıkan birinin yolculuk esnasında o namazı kasredeceği ve kasredemeyeceği ile ilgili müteâruz haberler bulunmaktadır. Kasrı mucip haber, "Namazı kasret, şayet kasretmezsen vallahi mutlaka Allah rasulüne muhalif davranmış olursun."⁵² şeklinde gelmiştir. Bu haber hem emir hem tahkik harfi hem yemin hem de haberin hükmüne aykırı davranılması halinde Hz. Peygamber'e

⁴⁸ Allâme Hillî, *Tehzîbü'l-vüçûl*, 278; Şeyh Bahâî Âmilî, *Zübde*, 169; Fâzıl Tûnî, *Vâfiye*, 323.

⁴⁹ Tûsî, *Udde*, 1: 376.

⁵⁰ Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 154.

⁵¹ Fâzıl Tûnî, *Vâfiye*, 322.

⁵² *قصر فإن لم تفعل فقد والله خالفت رسول الله*

muhalefet davranılmış olacağı şeklinde tehdit barındırmaktadır. Dolayısıyla bu haberin tercih edilmesi gerekir.⁵³

Teâruz eden iki haberin biri lafzen diğeri mana itibariyle nakledilmiş olursa; mana ile rivayet eden râvî zabt ve ilim açısından bilinen bir kişiyse bu durumda haberler arasında tercihte bulunulamaz. Zira zâbit ve âlim râvîye mana ile de lafzen de rivayette bulunma salahiyeti tanınmıştır. Bu sebeple hangisi kolayına giderse o şekliyle rivayet eder. Fakat mana ile rivayet eden râvî bu özelliklere sahip değilse lafzen nakledilen haber tercih edilir.⁵⁴

Şer'î ya da örfî delâlet lügavî delaletten, hakikat da mecazdan üstündür. Hem hakikat hem mecaz itibarıyla delâlet eden tek yönden delâlet eden haberden üstündür.⁵⁵ Haberlerden ikisi de mecaz anlam barındırıyor; fakat birisinde lafzın hakiki anlamının dışında kullanılmasını sağlayan alâka, daha meşhur, kuvvetli ve açık ise bu haberin tercih edilmesi gerekir.⁵⁶

Müteâruz haberlerin birinin anlamı kapalı olup ancak bir destek yardımıyla anlaşılıyorken diğesinde kastedilen anlamın tespiti için herhangi bir desteğe ihtiyaç hissedilmeyebilir. Bu durumda anlamı doğrudan anlaşılabilen haber tercih edilir. Söz gelimi tahsise uğramayan âmm lafız, uğrayan âmm lafza; takyid edilmeyen mutlak lafız, takyid edilen mutlak lafza tercih edilir.⁵⁷ Yine delâlet ettiği hükmü illetiyle birlikte zikreden haber sadece hükmü gösteren habere tercih edilir. Lafzın anlaşılması açısından az ihtimal barındıran çok ihtimal barındırana tercih edilir. Mesela iki manada

⁵³ Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vüşûl*, 237; Hasan b. Zeynüddîn İbnü'ş-Şehîdî's-Sânî, *Me'âlimü'd-Dîn ve melâzû'l-müctehidîn*, thk. Komisyon (Kum: Müessesetu Neşri'l-İslâmî, ts.), 252.

⁵⁴ Tüsî, *Udde*, 1: 383-384; Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 155; Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vüşûl*, 236; İbnü'ş-Şehîdî's-Sânî, *Me'âlimü'd-Dîn*, 251.

⁵⁵ Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vüşûl*, 237; Şeyh Bahâî Âmilî, *Zübde*, 171.

⁵⁶ İbnü'ş-Şehîdî's-Sânî, *Me'âlimü'd-Dîn*, 252.

⁵⁷ Zira tahsis veya takyidden sonra lafzın kalan fertlere ya da manaya delaleti hususunda kapalıdır. Dolayısıyla mananın anlaşılması için harici bir faktöre ihtiyaç duyulur.

müşterek olan üç manada müşterek olana tercih edilir.⁵⁸ Ayrıca hass lafız âmm lafza, mantûk mefhûma tercih edilir.⁵⁹

İki haberden biri fesahat diğeri ise rekâket barındırıyorsa fasih olan tercih edilir. Fesahati daha fazla olanla fasih arasında ise tercih durumu yoktur. Çünkü fasih konuşanın tüm sözlerinin fesahatinin zirvede olması gerekmez.⁶⁰ Allâme Hillî de fasih haberin rekâket barındıran habere tercih edileceğini belirtmekle birlikte efsah ile fasih arasındaki teâruz durumundaki tercih meselesinde onun eserlerinde iki farklı görüş vardır. *Tehzîbü'l-vüşûl*'de efsahın fasihe tercih edileceğini söylerken⁶¹; *Mebâdii'l-vüşûl*'de böyle bir durumda tercihte bulunmayı kabul etmez.⁶²

Şeyh Tûsî'ye göre iki haberden biri ziyade bilgiler içeriyorsa ziyadeli haber tercih edilir. Çünkü ziyadeli haber iki haber hükmündedir.⁶³ Muhakkık Hillî ise ziyadeli haberin tercih edilmesinin bir anlamı olmadığını belirtir.⁶⁴

402

OMÜİFD

3.2. Haberin Senediyle İlgili Tercih Kaideleri

3.2.1. Râvîyle ilgili tercih kaideleri

Müteâruz iki haberin de kitap, kat'î sünnet veya İmâmiyye'nin icmâ'ından herhangi birine muvafakata yoksa ayrıca haberlerin delâlet ettiği meseleyle

⁵⁸ Allâme Hillî, *Mebâdii'l-vüşûl*, 237; Allâme Hillî, *Tehzîbü'l-vüşûl*, 279; İbnü's-Şehîdî's-Sânî, *Me'âlimü'd-Dîn*, 252-253.

⁵⁹ Allâme Hillî, *Tehzîbü'l-vüşûl*, 279; Sünnî usûlünde de haberin metniyle ilgili delâletin kuvvetli olması, daha az manaya muhtemel olması, hükmün illetinin belirtilmesi, dilinin fasih olması, lafzen rivayet edilmiş olması gibi kriterler tercih sebebi sayılmıştır. Ayrıca mantûkun mefhûma, hakîkatın mecâca, sarîhin kinâyeye, mukayyedin mutlaka, hâssın âmma tercih edilmesi gerektiği gibi değerlendirmeler aşağı yukarı imâmîlerin kriterleriyle benzerlik taşımaktadır. bk. Haçkalı, "Şer'î Delillerin Teâruzu", 507-508. Ayrıca bk. Enbiya Yıldırım, "Hadislerin Teâruzu", 529-530.

⁶⁰ İbnü's-Şehîdî's-Sânî, *Me'âlimü'd-Dîn*, 252.

⁶¹ Allâme Hillî, *Tehzîbü'l-vüşûl*, 279.

⁶² Allâme Hillî, *Mebâdii'l-vüşûl*, 236.

⁶³ Tûsî, *Udde*, 1: 387.

⁶⁴ Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 155.

ilgili tâifenin fetvaları muhtelif ise bu durumda haberlerin râvîlerinin durumlarına bakılır. Şayet haberlerden birinin râvîsi âdil diğërininki değılse âdil râvînin rivayetiyle amel edilir.⁶⁵ İki haberin de râvîsinin âdil olması halinde hangi haberin râvî sayısı fazla ise bu haber tercihe layıktır. Çünkü aynı rivayette tevafuk eden râvî sayısı arttıkça zan kuvvet kazanır ve nihayetle râvîlerin çokluğuna bağılı olarak yakîni bilgi ifade eden mütevâtir haber seviyesine bile ulaşabilir. Ayrıca topluluğun tek kişiye göre yalan söyleme ihtimali daha zayıf ve hata yapma ihtimali daha azdır.⁶⁶

Müteâriz haberlerden birinin râvîsinin sikalık, basiret, vera, ilim ve zâbt gibi özelliklerden birine veya birkaçına sahip olması; diğër haberin râvîsinin ise bu özellikler açısından daha aşağı konumda bulunması halinde üstün vasıflarla mücehhez râvînin haberi tercihe medardır.⁶⁷ Nitekim birçok usulî âlim, benzer ifadelerle bir râvînin vasıflarının üstün olmasını müteâriz haberlerin tercihinde dikkate almıştır. Sözelimi Şeyh Tusi'ye göre haberlerden birinin râvîsi daha bilgili, fakih ve diğërine göre zabtı daha güçlü ise onun haberi tercih edilir. Bu nedenle İmâmiyye, Zürâra, Muhâmmed b. Müslim, Berîd b. Muâviye, Ebû Basîr, Fudayl b. Yesâr vb. zâbt hafızların haberini böyle olmayanlara takdim etmiştir. Yine râvîlerden biri müteyakkız diğëri ise bazı hallerde gaflet ve nisyan ile ma'lulse müteyakkızın haberi tercih edilir.⁶⁸ Muhakkık Hillî bu hususta Tûsî'ye katılarak âlim ve a'lem olanın rivayetinin hata ihtimalinden daha uzak olması ve hadis nakli açısından daha uygun olmasını gerekçe göstererek bu

⁶⁵ Tûsî, *Udde*, 1: 376; Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 154.

⁶⁶ Tûsî, *Udde*, 1: 376; Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vüşûl*, 232, 234; a.mlf., *Tehzibü'l-vüşûl*, 278; İbnü'ş-Şehîdî's-Sânî, *Me'âlimü'd-Dîn*, 250.

⁶⁷ İbnü'ş-Şehîdî's-Sânî, *Me'âlimü'd-Dîn*, 250.

⁶⁸ Tûsî, *Udde*, 1: 384.

görüşün tercihe şayan olduğunu belirtmektedir.⁶⁹ Allâme Hillî de aynı görüştedir.⁷⁰

Râvîyle ilgili şu hususiyetler de onun haberinin takdim edilmesini sağlar: Kanaat sahibi olan zan sahibi olandan, riyaset sahibi diğerlerinden daha çok tercihe ehildir. Haberi büluğ çağından sonra alan, haberin sebebi vürudunu zikreden, hadisini başkasının hadisiyle destekleyen daha çok tercihe ehildir. Medenî Mekkîden daha çok tercihe ehildir. Çünkü Medine'ye göre Mekke'de hadis rivayeti daha azdır. Peygamberimizin zuhurdan hemen sonra Müslüman olan, haberin sebep olduğu olay kendi üzerinde gerçekleşen, ulema ve muhaddislerle çok oturan daha çok tercihe ehildir.⁷¹ Aklî sıhhati yerinde olan karıştırana tercih edilir. Hafızasından rivayet eden yazılı kaynaktan rivayet edene tercih edilir.⁷² Râvîsi zahit olan haber tercih edilir. Yine Arapçayı daha iyi bilen haberin tercihe daha layıktır. Sinama ile adâleti malum olan sınamasız tezkiye edilenden daha tercihe ehildir.⁷³ Mütêarız haberlerden birinin râvîsi bilinen, diğerinin râvîsi ise meçhul bir kişi ise maruf râvînin haberi tercih edilir. Zira tercihe layık olan haberin râvîsinin durumu bilinmekte iken, meçhul râvînin hadis almaya engel bir yönünün olup olmadığı bilinmemektedir.⁷⁴

3.2.2. İsnadla İlgili Tercih Kaideleri

Tûsî'ye göre râvîlerden birisi hocasını açıkça belirttiği halde diğeri tedlis yapıyorsa bu durum, haberler arasında tercihi gerektirmez. Zira tedliste râvî hocasını garip bir sıfatla ya da bilinmeyen bir kabileye veya sanata

⁶⁹ Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 154-155.

⁷⁰ Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vüşûl*, 235; a.mlf., *Tehzîbü'l-vüşûl*, 278; Ayrıca bk. Şeyh Bahâî Âmilî, *Zübde*, 170.

⁷¹ Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vüşûl*, 235-236; a.mlf., *Tehzîbü'l-vüşûl*, 278-279.

⁷² Allâme Hillî, *Tehzîbü'l-vüşûl*, 279.

⁷³ Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vüşûl*, 235.

⁷⁴ Tûsî, *Udde*, 1: 385; Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 155; Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vüşûl*, 235; Allâme Hillî, *Tehzîbü'l-vüşûl*, 279; Sünnü usûl âlimleri de haberler arasındaki teâruz durumunda râvî ile ilgili benzer kriterler öne sürmüşlerdir. bk. Haçkalı, "Şer'î Delillerin Teâruzu", 506. Ayrıca bk. Enbiya Yıldırım, "Hadislerin Teâruzu", 523-525.

nispet ederek rivayette bulunmaktadır ki bu hal râvînin haberinin terk edilmesine sebep değildir.⁷⁵ Fakat Allâme, bu hususta Tûsî'ye katılmaz. Ona göre müteârız haberlerden birinin râvîsi müdellis ise müdellis olmayan tercihe ehildir.⁷⁶

Tûsî'ye göre râvîlerden birisi müsnid diğeri mürsil ise mürsil râvînin haline bakılır. Şayet mürsil râvî sadece sika râvîleri atlayarak irsalde bulunuyorsa müsnid râvînin ona bir üstünlüğü yoktur. Bu sebeple İmâmiyye, Muhammed b. Ebî Umayr, Safvân b. Yahyâ ve Ahmed b. Muhammed İbn Ebî Nasr gibi mürsil râvîler ile müsnid râvîlerin arasını eşitlemiştir. Fakat mürsil, sika râvîleri atlayarak irsalde bulunduğu gibi sika olmayanların ismini belirtmeden de irsalde bulunuyorsa müsnidin haberi tercih edilir. Böyle bir mürsil râvî, tek başına bir rivayette bulunsa o rivayetle amel edilebileceğine dair bir delil bulununcaya kadar tevakkuf etmek gerekir.⁷⁷ Muhakkık ve Allâme ise ayrıntıya girmeden mutlak olarak senedi muttasıl olan haberin mürsel olana takdim edileceğini belirtirler. Zira bu tercihe layık olan haberin amel edilebilme şartlarını taşıdığı kesin olarak bilinmektedir. Diğerk haberin durumu ise belli değildir. Dolayısıyla muttasıl senetli haberin tercih edilmesi gerekir.⁷⁸

Allâme ayrıca müteârız haberlerden isnadı âlî olanın nâzil isnatlı habere tercih edileceğini de belirtir.⁷⁹ İbnü'ş-Şehîdi's-Sânî de âlî isnatta hata ihtimalinin daha düşük olacağını söyleyerek bu görüşe katılır.⁸⁰

⁷⁵ Tûsî, *Udde*, 1: 386.

⁷⁶ Allâme Hillî, *Tehzîbü'l-vüšûl*, 279.

⁷⁷ Tûsî, *Udde*, 1: 386-387.

⁷⁸ Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 155; Allâme Hillî, *Tehzîbü'l-vüšûl*, 279.

⁷⁹ Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vüšûl*, 234; a.mlf., *Tehzîbü'l-vüšûl*, 278.

⁸⁰ İbnü'ş-Şehîdi's-Sânî, *Me'âlimü'd-Dîn*, 251; Sünnî usûl âlimleri de senedin muttasıl, müsned veya merfû olmasını, ayrıca isnadının âlî olmasını tercih sebebi olarak belirtmişlerdir. bk. Haçkalı, "Şer'î Delillerin Teâruzu", 507. Ayrıca bk. Enbiya Yıldırım, "Hadislerin Teâruzu", 526-527.

3.2.3. Haberin Tahammül Şekliyle İlgili Tercih Kaideleri

İki râvîden birisi haberi sema' ve kıraat yoluyla diğeri ise icazet yoluyla rivayet ediyorsa işiten râvînin rivayeti takdim edilir. Fakat icazetle rivayet eden haberini bilinen bir asla veya meşhur bir musannife isnat ederek rivayet ediyorsa o zaman haberler eşitlenmiş olur ve tercih durumu söz konusu olamaz.⁸¹ Muhakkık ayrıca başka bir tercih şekli daha belirterek müteâruz iki haberden birinin müşâfehe diğerrinin mükâtebe yoluyla gelmesi halinde müşâfehe ile gelen haberin takdim edileceğini belirtir. Zira mükâtebe usûlünde müşâfahede söz konusu olmayan riskler bulunabilir.⁸²

3.3. Haberin Vürud Vaktine Bağlı Tercih Kaideleri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tûsî, müteâruz haberlerin vürud vaktiyle ilgili bir tercih kaidesi belirtmemiştir. Muhakkık Hillî'ye göre müteâruz iki haber, şayet Hz. Peygamber'den gelmişse ve vürud tarihleri biliniyorsa ister asla (genel ilke) muvafık olsun ister olmasın tarih açısından sonraki haber tercih edilir. Eğer tarihleri bilinmiyorsa bu durumda tevakkuf edilir. Çünkü ikisinden birisinin nâsîh diğerrinin mensûh olma ihtimali vardır. Eğer bu iki haber imamlardan rivayet ediliyorsa ister tarihi bilinsin ister bilinmesin haberler arasında üstünlük durumu bulunamayacağı için muhayyerlik vaciptir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da nesih söz konusu olamayacağı için tahyir görüşünü kabul etmek gerekir.⁸³ Allâme Hillî ise yukarıda belirtildiği üzere kat'î haberler, zannî haberler ve kat'î ile zannî haberler arasında vürud vaktine bağlı olarak söz konusu olabilecek teâruz şekillerine ayrı ayrı değinerek cem, nesih, tesâkut ve tahyir seçeneklerinin devreye sokulacağını belirtmektedir.⁸⁴

406

OMÜİFD

⁸¹ Tûsî, *Udde*, 1: 385; Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 155.

⁸² Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 157. Sünnî usûlcüler de benzer kriterler öne sürmüşlerdir bk. Enbiya Yıldırım, "Hadislerin Teâruzu", 528.

⁸³ Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 156.

⁸⁴ Bk. 44 ve 45. dipnotlar.

3.4. Haberin Hükümüyle İlgili Tercih Kaideleri

Tûsî'ye göre müteâriz iki haberden birisi ibâha diğeri hazır içeriyorsa ibâhanın da hazrın da tercih edilmemesi gerekir. Zira ibâha da hazır da ancak şer' vasıtasıyla bilinebilir. Dolayısıyla böyle bir durumda tevakkuf etmek ya da mükellefi ibâha ve hazır arasında muhayyer bırakmak gerekir.⁸⁵ Ayrıca Tûsî, *İstibşâr*'da "Size bizden (müteâriz) iki haber varid olduğunda ve hangisini diğere tercih edeceğinizi bilemezseniz herhangi birisiyle amel etmede muhayyersiniz."⁸⁶ rivayetine dayanarak mükelleflerin müteâriz haberler arasında tercihte bulunamaması durumunda muhayyer olduklarını ve hatalı sayılmayacaklarını belirtir.⁸⁷

Muhakkık Hillî, müteâriz iki haberden birinin yasaklayıcı diğere mubah kılıcı olması halinde kimler olduğundan bahsetmediği bir grubun yasak kılan haberi tercih ettiğini belirtir. Bu grup, görüşlerini "Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe etmediğini yap."⁸⁸ hadisine isnat eder. Zira yasaklayıcı haber esas alındığında ihtiyat tercih edilmiş ve zarardan uzak durulmuş olur. Muhakkık Hillî, bu görüşü iki gerekçeyle kabul etmez. Onun birinci gerekçesi delil getirilen hadisin haber-i vâhid olmasıdır. Çünkü usûlî meseleler haber-i vâhidlerle tespit edilemez. İkinci gerekçe olarak o, yasaklayıcı haberin ihtiyata uygun olduğu fikrini reddeder. Zira yasaklığından emin olunamayan şeyin caiz görülmesi halinde zarar söz konusu olabiliyorsa aynı şekilde mubah olmadığından emin olunamayan bir şeyin yasaklanması durumunda da mükellef için zarar söz konusu olabilir.

⁸⁵ Tûsî, *Udde*, 1: 383 Tûsî'nin eserinin haşiyesinde, tevakkuf anlayışının haberlerin teâruzu anında iki haberin de düşeceği ve aklın gereğince amel edilmesi gerektiği görüşüne dayandığı; tahyir anlayışının da teâruz anında amellerden birinin tayininin düşeceği ve fakat amelin cevazının sakıt olmayacağı anlayışına dayandığı belirtilmektedir. Buna göre müellif tahyir görüşünü kabul etmektedir. bk. Halîl b. el-Gâzî el-Kazvîni, "Haşiyeye", *el-İstibşâr fi ma'htülîfe mine'l-ahbâr* (Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1363), 1: 383.

⁸⁶ Tûsî, *İstibşâr*, 1: 5.

⁸⁷ Tûsî, *İstibşâr*, 1: 4-5.

⁸⁸ Abdü'l-Hamîd b. Hibetullah İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu nehci'l-belâğa*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kum: Mektebetü Âyetü'llah el-Mer'aşî en-Necefî, 1404), 6: 374.

Dolayısıyla böyle bir durumda tevakkuf etmek gerekir.⁸⁹ Allâme ise Tûsî ve Muhakkık'ın hilafına haram kılan haberin mubah kılana tercih edileceğini belirtir.⁹⁰ Allâme ayrıca hüküm itibarıyla tehdit barındıran haberin daha üstün olduğunu⁹¹, had cezasını kaldıranın had cezası ispat edene tercih edileceğini de belirtir.⁹²

3.5. Hâricî Sebeplerle İlgili Tercih Kaideleri

Şeyh Tûsî'ye göre iki rivayetin râvîleri adâlet ve sayı bakımından eşit iseler bu durumda rivayetin içeriği itibarıyla âmmeye (ehl-i sünnet) en uzak olan haberle amel edilir.⁹³ Tûsî bu görüşünü Ca'fer es-Sâdık'tan gelen "... *Âmmeye muhalif olan hadisle amel et.*" şeklindeki rivayete isnat etmiştir. Tûsî'nin belirttiğine göre imamlar takıyye nedeniyle birçok defa mana itibarıyla âmmeye uygun fetvalarda bulunmuştur. Bu nedenle müteâriz haberler arasında her bakımdan eşitlik bulunduğu âmmenin fetvalarına bakılır. Şayet haberlerden birisi, o fetvalara muhalif diğeri muvafıksa muhalif haberin tercih edilmesi gerekir.⁹⁴ Muhakkık Hillî'nin belirttiğine göre Tûsî'nin bu görüşü imâmî âlimlerin tamamı tarafından kabul gören genel geçer bir görüş değildir. Zira Şîa içerisinde Cafer-i Sadık'tan rivayet edilen haberin sihhati hakkında bile ittifak bulunmamaktadır.⁹⁵ Buna mukabil

⁸⁹ Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 157.

⁹⁰ Allâme Hillî, *Tehzîbü'l-vüçûl*, 279; Aynı yönde bir değerlendirme için bk. Şeyh Bahâî Âmilî, *Zübde*, 172.

⁹¹ Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vüçûl*, 237.

⁹² Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vüçûl*, 238. Sünnî usûlcüler, hadd cezasını kaldıran hükmün isbat edene, hafif olan hükmün ağır olana, vücûbun nedbe, hazrın ise ibaha, nedv ve kerâhete tercih edileceğini belirtirler. bk. Haçkalı, "Şer'î Delillerin Teâruzu", 507. Ayrıca bk. Enbiya Yıldırım, "Hadislerin Teâruzu", 531-532.

⁹³ Tûsî, *Udde*, 1: 377.

⁹⁴ Tûsî'nin müteâriz haberlerin birçoğunda imamların takıyye nedeniyle sünnîlere muvafık görüş belirttikleri şeklindeki yorumu için bk. Tûsî, *İstibşâr*, 1: 153, 171, 172, 178, 180, 188, 190; Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, thk. Seyyid Hasan el-Müsevî el-Horasân (Tahrân: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1390), 1: 91, 92, 155.

⁹⁵ Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 156.

İbnü'ş-Şehîdî's-Sânî imamların takıyye sebebiyle âmmeye muvafık sözler söylemiş olabileceklerini belirterek Tûsî'nin görüşünü benimsemiştir.⁹⁶

Tûsî'ye göre her iki haber de âmmeye muvafakat ya da muhalefet açısından eşit iseler bu durumda iki haber de incelenir. Şayet haberlerden biriyle amel edildiğinde tevil yoluyla ikinci haberle de amel etmek mümkün oluyor ve fakat ikinci haberle amel edildiğinde tevil yoluyla birinci haberle amel mümkün olamıyorsa bu durumda teville de olsa iki haberle ameli sağlayan haberi takdim etmek gerekir. Çünkü haberleri reddetmeyi gerektiren bir sebep olmadığına göre her iki haberin de nakli hususunda icmâ' vardır. Ayrıca iki haberden birisinin sıhhati hususunda ve birisinin râcih olduğuyla ilgili karîne bulunmamaktadır. Binaenaleyh haberlerin ikisiyle de amel imkânı varsa amel edilmelidir. Aralarındaki teâruzdan dolayı ikisiyle birlikte amel edilemiyor, fakat her biri diğerine muvafakat edecek tarzda bir manaya hamledilebiliyorsa kişi haberlerden herhangi birisiyle amel etmekte muhayyerdir.⁹⁷

Tûsî'nin belirttiğine göre müteâruz iki haberden birisiyle İmâmiyye'nin amelde bulunduğu dair icmâ' varsa; bu durum amelde bulunan haberin sıhhatine ve diğerinin iptaline kat'î delildir. Zira fırka-i muhikkanın bir haber-i vâhid üzerinde icmâ' etmesi, söz konusu haberi, âhâdlıktan çıkarıp malum (mütevatir) haber seviyesine yükseltir. Keza haber-i vâhidin akla, kitabın zâhirine, kat'î sünnete ve müslümanların icmâ'ına mutabakatı da o haberi mütevatir seviyesine yükseltir.⁹⁸

Müteâruz haberlerden birisiyle İmâmiyye'nin çoğunluğu amel etmişse bu sefer amelde bulunan haber tercihe medardır. Fakat çoğunluğun ameli haberin sıhhatinin kat'îliğini gerektirmez.⁹⁹ Muhakkık Hillî de müteâruz haberlerden biriyle İmâmiyye'nin çoğunluğu amel etmişse ve

⁹⁶ İbnü'ş-Şehîdî's-Sânî, *Me'âlimü'd-Dîn*, 256.

⁹⁷ Tûsî, *Udde*, 1: 378.

⁹⁸ Tûsî, *İstibsâr*, 1: 3-4.

⁹⁹ Tûsî, *Udde*, 1: 388.

çoğunluğun içerisinde imamın da bulunma ihtimali varsa bu haberin takdim edileceğini belirtir. Zira bir haberle çok kişinin amel etmesi bir tercih alametidir.¹⁰⁰ Allâme¹⁰¹ ve İbnü'ş-Şehîdî's-Sânî¹⁰² de benzer ifadelerle bu görüşü benimserler. Ayrıca haberlerden birisi başka bir delille teyit ediliyorsa bu haber teyit edilmeyene tercih edilir.¹⁰³

4. Ahbâriyye'de Müteâriz Haberler Arasında Tercih Kaideleri

Ahbârîliğin temsilcisi kabul edilen Esterâbâdî, her ne kadar meşhur dört hadis kitabındaki haberlerin tamamının sahih olduğu ön kabulünde bulunsa ve bu ön kabul üzerinden haberlere gereken değeri vermedikleri gerekçesiyle usûlîleri eleştirse de haberler arasında teâruzun bulunabileceğini inkâr etmez. Zaten dört kitaptan ikisinin müellifi Tûsî'nin haberler arasında teâruzun bulunduğunu itiraf etmesi ve *İstibşâr'*ı teâruzları gidermek üzere yazdığını beyan etmesi¹⁰⁴ muhtemelen Esterâbâdî'nin de bu gerçeği kabullenmesini zorunlu kılmıştır. Esterâbâdî, usûlîler gibi sistematik bir şekilde tercih kaidelerini ortaya koymaz. Zira müteâriz haberler arasında tercih kaideleri ortaya koymak haddi zatında bir usûl inşa etmektir ki Esterâbâdî'nin usûlîleri en çok eleştirdiği husus masumların meselelerle ilgili sözleri varken, onların bunları terk ederek sünnîlerin peşinden gidip usûl oluşturmalarıdır. Dolayısıyla Esterâbâdî, haberler arasındaki teâruzu kabul etmekle birlikte onun teklif ettiği çözüm, konuyla ilgili imamlardan gelen haberlere tutunmaktır. Bu minvalde Esterâbâdî, aşağıda bir kısmını nakledeceğimiz imamların sözleriyle konuyu vuzuha kavuşturmayı hedefler.

Semmâa b. Mihran'dan rivayet edildiğine göre o, altıncı imam Ebu Abdullah Ca'fer es-Sâdık'la diyalogunu şöyle nakletmektedir:

¹⁰⁰ Muhakkık Hillî, *Me'âric*, 155.

¹⁰¹ Allâme Hillî, *Mebâdîü'l-vüçûl*, 238.

¹⁰² İbnü'ş-Şehîdî's-Sânî, *Me'âlimü'd-Dîn*, 253.

¹⁰³ İbnü'ş-Şehîdî's-Sânî, *Me'âlimü'd-Dîn*, 253.

¹⁰⁴ Tûsî, *İstibşâr*, 1: 3.

“Bize uymamız gerektiğine dair emir içeren ve sakınmamıza dair nehiy içeren iki hadis rivayet edildiğinde ne yapmalıyız? dedim. İmam, ‘Sahibin gelip ona soruncaya kadar ikisiyle de amel etme.’ dedi. Ben; ‘İkisinden birisiyle amel etmek zorunda kalırsak [ne yapayım]?’ dedim. O da ‘Âmmeye muhalif olan hadisle amel et.’ dedi.”¹⁰⁵

Hasan b. Cehm, sekizinci imam Rıza’yla (ö. 203/818) arasındaki konuşmayı şöyle nakleder:

“Sizden bana ihtilaflı hadisler gelmektedir. Ne yapayım? dedim. O da ‘Bizden sana ulaşan hadisi Allah’ın kitabına ve hadislerimize arz et. Eğer bunlar arasında bir benzerlik oluşursa o hadis bizdendir. Eğer aralarında benzerlik oluşmuyorsa o hadis bizden değildir.’ dedi. Ben, ‘Sika iki adam bize ihtilaflı iki hadis getirseler, biz onların hangisinin doğru olduğunu bilmezsek ne yapmalıyız?’ dedim. O, ‘Bilemediğin durumda herhangi birisiyle amel etme hususunda sana genişlik vardır.’ dedi.”¹⁰⁶

Zürârâ İbn Âyün’den şöyle nakletmektedir:

“Beşinci imam Muhammed el-Bâkır’a (ö. 114/733) ‘Canım sana feda olsun! Sizden müteâriz iki haber bize geldiğinde hangisini alalım?’ şeklinde sordum. O, ‘Ey Zürârâ! Ashabın arasında meşhur olanı al. Şaz ve nadir olanı bırak.’ dedi. Ben ‘Efendim! İkisi de meşhur olarak sizden rivayet edilmişse? [ne yapmalıyım]’ dedim. O ‘Sana göre onlardan en âdil olanın ve senin gönlünde en sika olanın rivayetini al.’ dedi. Ben, ‘Ama ikisi de âdil, razı olunmuş ve sika kişilerse ne yapayım?’ dedim. O, ‘Onların rivayetinden âmmenin mezhebine muvafık olana bak. O rivayeti terk et. Neticede âmmeye muhalif olanın rivayetini al. Çünkü hak âmmeye muhalif olandır.’ dedi. Ben ‘İkisi birlikte âmmeye muvafık ya da muhalif olursa, ne yapmalıyım?’ dedim. O, ‘Bu durumda dinine göre en ihtiyatlı olanı al. İhtiyata muhalif olanı terk et.’ dedi. Ben ‘İkisi de ihtiyata muvafakat ya da muhalefet açısından eşitse ne

¹⁰⁵ Ebû Mansûr Ahmed b. Ali b. Ebî Tâlib Tabersî, *İhticâc*, thk. Muhammed Bâkır el-Horasân (Necef: Dâru'n-Nu'mân, 1966), 2: 109; Esterâbâdî, *Fevâidü'l-Medeniyye*, 379.

¹⁰⁶ Tabersî, *İhticâc*, 2: 108; Esterâbâdî, *Fevâidü'l-Medeniyye*, 379-380.

yapmalıym?’ dedim. O ‘Öyleyse ikisinden birisini seçebilir ve onunla amel edip diğerini terk edebilirsin.’ dedi.”¹⁰⁷

Esterâbâdî, imamlardan rivayet edilen yukarıda naklettiğimiz haberlere benzer birçok haberi kitabında zikreder ve yorumda bulunmadan müteâriz haberler arasında yine imamların belirlediği tercih kaidelerine göre amelde bulunulması gerektiğini belirtir. Buna göre ilgili haberlerden şu tercih kaidelerini çıkarmak mümkündür: İmamlardan gelen müteâriz iki haberin öncelikle kitaba ve sünnete arz edilmeleri gerekir. Şayet biri kitaba ve/veya sünnete muvafık, diğeri aykırı ise muvafık haber tercih edilir. Yine en âdil ve sika olan râvînin rivayeti tercihe medardır. Bu açılardan herhangi bir haber tercih edilemezse bu sefer âmmeye muhalif haberle amel edilir. Yine tercihte bulunulamazsa mükellef, ihtiyata göre bu da mümkün olmadığından ise iki haberden herhangi birisiyle amel etmede muhayyer olduğu gibi ikisiyle de amel etmeyip (tevakkuf), gaip imamın gelişini bekleme ve hakikati ondan öğrenme hakkına da sahiptir.

412

OMÜİFD

Esterâbâdî tahyirin de tevakkufun da mümkün olduğuna dair haberleri yine imamlardan gelen rivayetlere dayanarak şöyle uzlaştırır: İhtilaf edilen iki haber salt ibadetlerle ilgiliyse mükellef haberlerden biriyle amel etmek açısından muhayyerdır. Eğer müteâriz haberler; ibadetlerin dışında borç, miras, bir topluluğa tahsis edilen vakıf, ırz, zekât ve humus gibi kul hakkıyla ilgili hususlarda ise iki haberden birisini tayin etmeyip tevakkuf etmek asıldır.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Muhammed b. Ali b. İbrahim el-Ehsâî İbn Ebî Cumhûr, ‘*Avâlî el-leâlî el-‘azîziyye*, thk. Müctebâ el-İrâkî (Kum: Matbaatü Seyyidi’ş-Şühedâ, 1985), 4: 133; Esterâbâdî, *Fevâidü'l-Medeniyye*, 380-381.

¹⁰⁸ Esterâbâdî, *Fevâidü'l-Medeniyye*, 390.

Sonuç

İmâmiyye/Ca'feriyye mezhebinin gaybet-i kübrâ zamanına kadarki dönemlerinde problemler imamlardan gelen bilgilerle çözülyorken daha sonra imamlarla irtibat kesildiği için bir ihtiyaç olarak, hüküm istinbatında usûl kaidelerine müracaat etmeyi gerekli gören Usûliyye grubu neşet etmiştir. Bu grup hüküm istinbatında usûl kaidelerine müracaat etmiş ve İmâmiyye yüzyıllar boyunca bu grup tarafından temsil edilmiştir. Hicrî 1033 yılında vefat eden Esterâbâdî ise usûlî âlimlere tepki göstermiş, mezhebi köklerine yeniden döndürmek ve meselelerde imamların haberlerinin hâkim kılınması gerektiğini ispatlamak üzere yazdığı eseriyle Ahbârîyye'yi inşa etmiş ve bu grubun imamı kabul edilmiştir.

Ahbârîler, meşhur dört eserdeki tüm haberlerin Hz. Peygamber'e ya da imamlara aidiyetinin kat'î olduğunu iddia ettikleri için onlarda haberlerin delil değeriyle ilgili bir tartışma bulunmamaktadır. Fakat usûlîler açısından durum böyle değildir. Onlar tevâtür şartlarını taşıyan haberleri ittifakla delil kabul ederken haber-i vâhidin bilgi ve delil değeri üzerinde ihtilafa düşmüşlerdir. Usûlîlerin haber-i vâhidin kabulü için râvîyle ilgili öne sürdükleri şartlara dikkat edildiğinde aslında râvînin İmâmiyye'den olması gerektiği şartı dışında sünnilerden farklı bir kriter öne sürmedikleri dikkat çekmektedir. Tabi bu kriter haberlerin sayısının oldukça azalmasına neden olduğu için önemlidir. Yine râvînin adâlet vasfı ve âdil olmayan kişinin haberiyle amel edilebilmesi hususunda usûlî âlimler arasında ihtilafın bulunduğu görülmektedir.

Haberlerin teâruzu durumunda düşüncelerine uygun biçimde ahbârîler, haberlere tutunurken; usûlîler konuyu daha sistemli halde ele almışlardır. Konuyla ilgili bilgiler incelendiğinde genel olarak haberin metni, senedi ve vürud tarihiyle ilgili tercih kaidelerinde ortak kriterlerin olduğu görülmektedir. Fakat hüküm ve harici sebeplerle ilgili kaideler açısından gerek usûlîler kendi aralarında gerekse ahbârîlerle ihtilafa düşmüşlerdir. Özellikle haberler arasında cem ya da tercih yapılamadığında

tahyir, tevakkuf ve tesâkut olmak üzere seçenekten hangisinin esas alınacağı hususunda ittifak sağlanamamıştır. Yine ibâha ve hazr arasında kalındığında hangisinin tercih edileceği meselesinin de netliğe kavuşturulamadığı görülmektedir. Tercih aşamalarında sona gelindiğinde âmmeye muhalif haberin alınması gerektiği çoğunluk tarafından benimsense de Mu-hakkık Hillî bu şarta itirazda bulunur. Mezhep içi bu ihtilaflar ise kanaatimizce meseleyle ilgili imamlardan gelen farklı rivayetlerden kaynaklanmaktadır. Son tahlilde şunu da belirtmeliyiz ki imâmîlerin/ca'ferîlerin, haberler arasındaki teâruz durumunda ortaya koydukları kaidelerin sünnî usûlcülerin görüşleriyle büyük oranda uyum içerisinde olduğu görülür. Şu kadarı var ki hadislerin kabulü için masum imamın otoritesine ve râvînin imâmî olmasına vurgu yapılması ayrıca teâruz durumunda âmmeye (ehl-i sünnet) muhalif haberin ya da İmâmîyye'nin amel ettiği haberin tercihe medar sayılması gibi mezhepsel özelliklerin ön plana çıktığı kaideler, mezhebin diğer mezheplerden ayrılan en bariz özelliği ve orijinal tarafıdır.

414

OMÜİFD

Kaynakça

- Allâme Hillî, Cemâlüddîn el-Hasan (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Ali İbnü'l-Mutahhar el-Hillî. *Mebâdü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*. Thk. Abdü'l-Hüseyn Muhammed Ali el-Bakkâl. Kum: Mektebetü'l-İ'lâmî'l-İslâmî, 1404.
- Allâme Hillî, Cemâlüddîn el-Hasan (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Ali İbnü'l-Mutahhar el-Hillî. *Tehzîbü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*. Thk. Seyyid Muhammed Hüseyin er-Rızavî el-Keşmîrî. London: Müessesetü'l-İmâm Ali, 2001.
- Atik, Sefa. *Sünnîliğin İzinde Caferî Fıkıh Usulünde Akıl*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.
- Esterâbâdî, Muhammed Emîn. *el-Fevâidü'l-Medeniyye (eş-Şevâhidü'l-Mekkiyye ile birlikte)*. Thk. er-Rahmetî el-Erâkî. Kum: Müessesetü Neşri'l-İslâmî, 1424.
- Fâzıl Tûnî, Abdullah b. Muhammed el-Bişrevî el-Horasânî. *el-Vâfiye fî uşûli'l-fikh*. Thk. Seyyid Muhammed Hüseyin er-Rızavî el-Keşmîrî. Kum: Mecma'u'l-Fikri'l-İslâmî, 1412.
- Haçkalı, Abdurrahman. "Şer'î Delillerin Teâruzu". *Fıkıh Usûlü*. Ed. Talip Türkan. 499-511. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.

- İbn Ebî Cumhûr, Muhammed b. Ali b. İbrahim el-Ehsâî. 'Avâli el-leâli el-'azîziyye. Thk. Müctebâ el-İrâkî. Kum: Matbaatü Seyyidi's-Şühedâ, 1985.
- İbn Ebî'l-Hadîd, Abdü'l-Hamîd b. Hibetullah. Şerhu nehci'l-belâga. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kum: Mektebetü Âyetü'llah el-Mer'âşî en-Necefi, 1404.
- İbn İdrîs Hillî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. es-Serâirü'l-hâvî li-tahrîri'l-fetâvî. Thk. Komisyon. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1410.
- İbnü's-Şehîdî's-Sânî, Hasan b. Zeynüddîn. Me'âlimü'd-Dîn ve melâzû'l-müctehidîn. Thk. Komisyon. Kum: Müessesetü Neşri'l-İslâmî, ts.
- Kahraman, Abdullah. "Sünnî-Şîi Usûl Polemiği (Tûsî Örneği)". Marife 7/3 (2005): 213-232.
- Karaman, Hayreddin. "Ca'feriyye". TDV İslâm Ansiklopedisi. 7: 4-10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Kazvîni, Halîl b. el-Gâzî. "Haşiye". el-İstibşâr fî ma'htülîfe mine'l-aḥbâr. Tahran: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1363.
- Kuzudişli, Bekir. Şia ve Hadis Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnad. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Meşkinî, Mîrzâ Ali. İştîlâhâtü'l-uşûl ve mu'zamü ebḥâsîhâ. 5. Bs. Kum: Defteru Neşri'l-Hâdî, 1413.
- Muhakkık Hillî, Ebü'l-Kâsım Necmüddîn Ca'fer b. el-Hasen b. Ebî Zekeriyâ Yahyâ el-Hüzeli. el-Me'âric fî uşûli'l-fıkh. Thk. Muhammed Hüseyin er-Rızavî. Kum: Müessesetü Âli Beyt, 1409.
- Özen, Şükrü. "Teâruz". TDV İslâm Ansiklopedisi. 40: 208-211. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Özen, Şükrü. "Tercih". TDV İslâm Ansiklopedisi. 40: 484-487. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Seyyid Şerif Murtazâ, Alemü'l-hüdâ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî. ez-Zerî'a ilâ uşûli's-şerî'a. Thk. Ebü'l-Kâsım Gürcî. Beyrut: Müessesetü Âli Beyt, 1348.
- Şeyh Bahâî Âmilî, Bahâüddîn Muhammed b. Hüseyin b. Abdissamed. Zübdetü'l-uşûl. Thk. Fâris Hassûn Kerîm. b.y.: y.y., 1423.
- Tabersî, Ebû Mansûr Ahmed b. Ali b. Ebî Tâlib. İhticâc. Thk. Muhammed Bâkır el-Horasân. Necef: Dâru'n-Nu'mân, 1966.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî. el-İstibşâr fî ma'htülîfe mine'l-aḥbâr. Thk. Seyyid Hasan el-Müsevi el-Horasân. Tahran: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1363.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî. el-'Udde fî uşûli'l-fıkh. Thk. Muhammed Mehdî Necef. Beyrut: Müessesetü Âli Beyt, ts.

- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî. Tehzîbü'l-aĥkâm. Thk. Seyyid Hasan el-Mûsevî el-Horasân. Tahran: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1390.
- Yıldırım, Enbiya. "Hadislerin Teâruzunda Âmidî'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri". Uluslararası Seyfuddîn Âmidî Sempozyumu Bildirileri. ed. Ahmet Erkol v.dğr. 515-536. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.
- Yurdagür, Metin. "Ahbâriyye". TDV İslam Ansiklopedisi. 1: 490-491. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

